

Нормативний дискурс формування європейської ідентичності

Віктор Андрусів,

аспірант Національного інституту
стратегічних досліджень

Формування громадянської ідентичності – складний і неоднозначний процес. Різні галузі науки, починаючи від психології, соціальної психології, політології тощо, наголошують на пріоритетності одних факторів на противагу іншим. Щодо цього ведуться жорсткі дискусії, які перешкоджають створенню цілісної теорії ідентичності. У даній статті автор прагне розглянути процес формування ідентичності через нормативний дискурс, показавши його переваги та вади у порівнянні з іншими підходами. Дослідження великою мірою базується на аналізі державотворчих процесів в Європейському Союзі. У статті розкривається також значення і вплив норм на процес формування європейської ідентичності.

Підходи до формування ідентичності

Перед тим, як безпосередньо перейти до аналізу норм як важливого фактора формування ідентичності, варто розглянути цей процес з позиції кількох підходів. В соціальній психології, зокрема, існує узгоджене твердження, що ідентичність формується через когнітивний та афективний процеси, які складають ідентифікацію. До першого належать знання, які індивіди отримують про територію, про групу, про спільну історію тощо. До другого – відчуття спорідненості індивіда з певною територією, групою, відчуття приналежності тощо [1, с. 142 - 160]. Важливо зазначити, що когнітивний та афективні процеси є наслідком соціальних взаємодій, які вже певною мірою ґрунтуються на знанні.

Історичний та політологічний підходи до визначення ідентичності відрізняються від попереднього. Власне, сам термін „ідентичність” рідко коли вживається без означення „національна”. З поміж великої кількості визначень національної ідентичності найбільш комплексним видається визначення Д. Міллера: „Національна ідентичність потребує існування спільноти зі спільними переконаннями та діями, втіленими в історії,

активними по-суті, пов'язаними з певною територією та відмінними від інших спільнот" [11, с. 27]. В політологічному контексті ідентичність тісно межує з легітимністю, а процес її формування відбувається через визначення „важливих інших”. На відміну від психологічних підходів, для політологічного характерним є акцент на колективній ідентичності. Водночас спільним тут є визнання ролі соціальної взаємодії як обов'язкового процесу у формуванні ідентичності [15, с. 224].

Окремо питання ідентичності розглядається в теоріях дискурсу. Л. Філіпс та М. Йоргенсен наголошують на пріоритетності дискурсу в створенні груп та внутрішньо групової ідентичності. Важливим атрибутом дискурсу є наративи – змістові інформаційні блоки, які виконують експлантаційну та когнітивну функції [6, с. 70 - 78].

Зазначимо, що підходів стосовно формування та визначення ідентичності надзвичайно багато. Та спільним для них є визнання пріоритетної ролі **соціальних взаємодій** в процесі формування ідентичності. Щодо інших компонентів, які відіграють важливу роль в формуванні ідентичності, то можна виокремити: 1) історію (суспільну пам'ять, політичну практику); 2) культуру (цінності, світогляд); 3) дискурс (знання, інформація).

Історія, як знання і практика, впливає на формування ідентичності на різних рівнях. Передовсім, історія вже зберігає цілісні ідентичності, які можуть повертатися до життя. Важливо, що вона містить водночас актуальні і втрачені ідентичності. Набуття ідентичності в суспільстві передбачає вивчення індивідом її причин та змісту. В такому контексті історія вагомо впливає на формування ідентичності вже в ранньому віці. Пояснюючи дитині актуальний світ, вона наголошує на важливих історичних подіях, видатних особистостях, внаслідок чого виробляється почуття ідентифікації. Іншими атрибутами історії є політична практика і суспільна пам'ять. Процес набуття ідентичності індивідом чи групою передбачає продовження та збереження існуючих соціальних практик. Причини й переваги цього часто пояснюються через порівняльний історичний аналіз.

Суспільна пам'ять є значно складнішим історичним феноменом. П. Коннертон під поняттям суспільної пам'яті розуміє певний історичний досвід, який передається через символи і традиції. Вони теж є елементами засвоєння/учіння індивідів і груп. Окрім цього, символи і традиції виступають атрибутами ідентичності, способами її активної підтримки [3, с. 70 - 114].

Культура, на відміну від історії, скоріше формує змістовий компонент ідентичності. Культурні надбання, цінності складають її ядро. Оборона та підтримка цих цінностей є практичним вираженням ідентичності. З цієї позиції, культура відіграє важливу функцію в демаркації певної колективної ідентичності на противагу іншій. Зовнішня загроза стає

загрозою певним цінностям. Протистояння ідентичностей є, в першу чергу, боротьбою за культурне домінування. Водночас культура виконує також світоглядну функцію. Вона формує когнітивні моделі в певній групі чи індивіда.

Вплив ще одного компонента, якого найчастіше торкаються в дослідженнях ідентичності, а саме дискурсу, є спірним. Дискусійним є, насамперед, саме визначення цього поняття. В класичній теорії дискурсу, яку представляють структуралісти та постструктуралісти, під ним розуміють сукупність мовних знаків та значень в певній сфері знання. Тобто, дискурсом є існуючі в суспільстві пояснення певних феноменів через поняття, категорії тощо. Особливість дискурсу складає сукупність знання та інформації. Завдяки їм він стає активним фактором формування реальності, а, відповідно, й ідентичності [6, с. 39 – 41]. Вплив дискурсу обумовлюється тим, що індивід чи група володіють одночасно кількома незалежними ідентичностями, які актуалізуються за його допомогою. На додаток, сама ідентичність володіє власним дискурсом свого формування та існування, не кажучи вже про наявність власної мови. В ширшому розумінні дискурс також враховує історію й культуру в тому сенсі, в якому вони долучаються до формування існуючих знаків та значень.

Отже, історія, культура і дискурс, які пізнаються і набуваються через соціальні взаємодії, є важливими компонентами ідентичності. Дослідження формування громадянської ідентичності в Євросоюзі передбачає врахування цих компонентів. Однак здебільшого їх вплив на формування ідентичності є невпорядкованим, тобто незадалим наперед. В контексті ЄС ми говоримо про можливість штучного розвитку в жителів країн – членів нової наднаціональної ідентифікації, комплексу кроків, які для цього здійснюються. Враховуючи цю специфіку ЄС, необхідно зупинитися на ще одному важливому компоненті – нормативному.

Норми як важливий чинник формування ідентичності

Спроба визначити зміст і роль норм в суспільстві виходить за межі юридичної науки, до якої їх зазвичай відносять. Визначення норми через право та обов'язок є вичерпним для правової системи, і то винятково для внутрішньодержавної. Ширшого розуміння норми, очевидно, варто шукати в філософії. Так, Г. Радбрух у праці „Філософія права” визначає норму через її атрибути: „...апріорно, тобто наперед, можна сказати, що немає правової норми без предмета її регулювання, водночас предмет регулювання має включати в себе: **фактичний склад та правові наслідки**” [5, с. 47]. З цього випливає взаємоконститутивний ефект норми – предмет регулювання. Тобто, існування предмета регулювання передбачає появу норми, і навпаки, що особливо важливо в контексті дослідження ЄС. Разом з цим, автор специфічно визначає філософський зміст права: „Право – це реальність, цінність якої полягає в тому, щоб служити справедливості”

[5, с. 45]. Тут автор закладає в розуміння права і, водночас, правових норм як його складової ціннісний аспект, оскільки сама справедливість є суспільною цінністю.

Ще одним вартим уваги є визначення норми в широкому соціальному контексті, запропоноване В. Рітбергером. Основними її атрибутами він називає: 1) інтерсуб'єктивність, 2) безпосередню орієнтацію на поведінку, 3) очікування, 4) цінність і чинність [12]. Щодо першого, то під інтерсуб'єктивністю автор розуміє характер формування норми. В цьому випадку норма розглядається як спільно сформоване знання, що має наслідком її легітимність. Слід зазначити, що подібне розуміння норми автор застосовував для аналізу зовнішньої політики, де сила норми залежить від кількості учасників її визнання. Безпосередня орієнтація на поведінку стає вже інструментом регулювання предмету. Норма або визначає, або обмежує певну форму поведінки. Очікування є наслідком функціонування норми. Для всіх, хто її визнає, стає прийнятною певна форма поведінки, яка в подальшому стає очікуванням у відповідній ситуації. Ціннісний аспект переформується з визначенням Г. Радбруха.

Отже, не претендуючи на вичерпність, ми визначаємо як основні атрибути норми: 1) цінність, 2) предмет регулювання, 3) інтерсуб'єктивне знання, 4) орієнтацію на поведінку, 5) очікування. На основі цього спробуємо проаналізувати вплив норм на формування ідентичності і конкретно громадянської ідентичності в ЄС через співвідношення з означеними вище компонентами та процесами.

Норми та історія

Взаємодія норм та історії визначається через їх походження й функціонування. Трактують, пояснення норми завжди потребує посилання на умови її виникнення, формування предмета регулювання. Ця особливість широко використовується в західній правовій системі, де закон чи договір обов'язково містить преамбулу, в якій розкриваються причини та цілі прийняття певної норми. Вона може виникнути як наслідок конкретної історично-соціальної ситуації або практики. Це передбачає, що її чинність залежить від зміни чи зникнення конкретних причин її виникнення, тобто – предмета регулювання. З іншого боку, норми є частиною суспільної пам'яті, оскільки їх дія може бути дуже тривалою.

Співвідношення норм та історії є взаємоконститутивним у тому сенсі, що не тільки історія творить норми, а й норми творять історію. Прив'язаність норми до предмета регулювання передбачає їх взаємовиникнення. Тобто, створення певної норми передбачає створення предмета регулювання. Отже, поява норми вже змінює певним чином соціальну реальність, існуюче в ній знання, очікування, а часом, можливо, й цінності.

В контексті ЄС співвідношення норм та історії унікальне. Чимало

авторів, розглядаючи історію Союзу, звертають увагу переважно на формування його нормативної бази. Історія ЄС подається як еволюція права та інститутів через укладання та внесення змін до головних договорів. Це пов'язано з кількома факторами. По-перше, сама історія ЄС є історією його створення, а не діяльності. Великою мірою це викликається тим, що не було ідентифікації ЄС як цілісного утворення на міжнародному і внутрішньому рівнях. По-друге, нормативна історія стає аргументацією в дискусії щодо майбутньої політичної інтеграції. Протягом півстоліття існування європейських спільнот їх країни-члени жили без конфліктів та криз. Добитися цього вдалося завдяки наднаціональним нормам, які регулювали економічні й політичні відносини між країнами. І, по-третє, спільне творення норм стало спільним творенням нової історії Європи. Багато теоретиків схиляється до думки, що історія не могла відіграти важливу роль в формуванні європейської ідентичності, оскільки переважно була позначена війнами та конфліктами [10]. Та 50 років складають нову спільну історію, позначену значними успіхами. Виходячи з наведеного Д. Міллером визначення національної ідентичності, можна говорити, що Європа має спільну історію з втіленими в ній спільними діями.

Норми та культура

Спільна природа культури і норм пов'язана, насамперед, з їх ціннісними характеристиками. Легітимна суспільна норма відповідає певним усталеним цінностям. У цьому контексті йдеться, скоріше, про моральні цінності – права людини, демократію, свободу слова тощо. Культура і норми – це необхідні складові політичної системи. Зміна в культурних цінностях призводить часто до трансформації сприйняття в суспільній свідомості, а відтак і до трансформації норм.

Цікаве співвідношення норм та культури пропонує А. Вендт, розглядаючи три культури анархії. Історичні типи систем він поділив на системи Т. Гобса, Дж. Локка та І. Канта. Система Т. Гобса („війна всіх проти всіх“) характеризується боротьбою за домінування. Тому розуміння війни і норми війни в ній відрізнялись. Можливо, з погляду сьогодення, порушення міжнародного договору, знищення мирного населення є злочином проти людства, але в умовах культури Т. Гобса це були прийнятні норми, яких дотримувалась більшість країн. Система і культура Дж. Локка характеризується конкуренцією. Тут виникають норми і правила конкурентної боротьби теж пов'язані зі світосприйняттям, культурою. В цій системі, яка, на думку А. Вендта, діє й нині, вперше з'являється і розвивається міжнародне право. Анархія в міжнародній системі – не саморегулюючий чинник, оскільки будь-які соціальні взаємодії передбачають норми та правила свого втілення. Перемога таких цінностей, як демократія і права людини, на думку А. Вендта, формує систему І. Канта „до вічного миру“ (15, с. 246 - 308).

Визнання жителями країн ЄС спільної культури як важливої складової формування ідентичності потребує нормативного обґрунтування. Виходячи з договорів ЄС, можна виокремити два нормативні розуміння культури: 1) як цивілізаційного надбання, 2) як морального та нормативного надбання (правова культура). Нижче ми детальніше розглянемо розуміння культури на прикладі Статті 151 Договору про Європейське Співтовариство.

Норми та дискурс

Норми безпосередньо пов'язані з дискурсом, оскільки вони є інтерсуб'єктивним знанням та інформацією водночас. Вони – частина загального дискурсу, однак можуть творити незалежний дискурс щодо феноменів, якщо дають вичерпне пояснення без залучення інших значень. Норми значно відрізняються від інших важливих частин дискурсу, оскільки: 1) виступають імперативним знанням, яке засвоюється в обов'язковому порядку; 2) зафіксоване в нормах значення обов'язково стає частиною дискурсу і вживається в тому розумінні, яке дає норма; 3) норми регулюють повсякденні соціальні взаємодії, а тому впливають на формування загального дискурсу, а не тільки галузевого. Варто зазначити, що одночасно сам дискурс норм не є цілісним, оскільки дуже часто норми належать до дискурсу тої сфери, яку регулюють (норми медицини, релігії, екології тощо).

Зважаючи на те, що самі норми творять власний дискурс або, у надзвичайно вузькому розумінні, самі є дискурсом, можемо стверджувати існування нормативного дискурсу європейської ідентичності. Ми вважаємо, що, оскільки історія і культура у випадку формування європейської ідентичності мають нормативний характер, саме норми визначають, регулюють та задають напрями її розвитку. У цьому контексті ми не претендуємо на визначення норм як вичерпних факторів формування громадянської ідентичності в ЄС. Наголошуємо на пріоритетності дослідження саме нормативного дискурсу як максимально ефективного.

Спроби деяких авторів визначити інші впливові фактори за межами норм не були успішними. Прикладом може бути праця М. Делью та Е. Ноеля „Джерела європейської ідентичності”, підтримана Європейською Комісією [8]. Автори висловили думку, що ЄС є кульмінацією послідовного політичного процесу в Європі. Відповідно, європейська ідентичність в них базується на спільній мистецькій спадщині, демократії та західній філософській думці. Однак, як зазначає Р. Сміт, ці автори забули згадати про „...внесок работоргівлі в процвітання Європи та про вплив на деякі нації європейських імперій” [14, с. 289]. Отже, спроби внести в публічний політичний дискурс спірні посилання на європейську ідентичність наражаються на небезпеку публічної переоцінки. Норми залишаються

найпотужнішою базою в аргументації формування європейської ідентичності.

Нормативний дискурс громадянської ідентичності в ЄС

Однією з серйозних перешкод на шляху формування громадянської ідентичності в ЄС є її плюралістичне розуміння. Власне, по-різному розуміють запровадження інституту громадянства як жителі країн-членів, так і самі політики. Для одних запровадження громадянства означає введення національності європейців і створення держави ЄС. Таке розуміння характерне для скептиків, які намагаються зменшити вплив інститутів ЄС на національну владу. В широкому контексті громадянська ідентичність є формою ідентичності колективної, яка виражається в спільності норм, цінностей і моделей поведінки в межах державного утворення.

Цікавий підхід до визначення громадянської ідентичності пропонує М. Баррет. В дослідженні розвитку ідентичності у дітей він визначає громадянську ідентичність як наднаціональну. Водночас, в його розумінні, наднаціональною ідентичністю є громадянство будь-якої країни [7]. В такому контексті формування європейської ідентичності було б не наднаціональним явищем, а скоріше надгромадянським. Це створює колізію в інституті громадянства, оскільки подвійне громадянство передбачає можливість двох громадянств різних країн, тоді як наявність громадянства ЄС і країни-члена передбачає одне й те ж громадянство.

Обґрунтовуючи необхідність прийняття європейської конституції, Ю. Хабермас пропонує розуміння громадянської нації в Європі як „колективної ідентичності, яка не існує незалежно від та поза межами демократичних процесів, з яких вона виходить”. Вчений намагався таким чином розмежувати етнічне та національне розуміння ідентичності від громадянської. Він вважав, що запропонована ним концепція „нації” відтворює траєкторію розвитку європейських держав-націй і що „демократичне громадянство встановлює абстрактну, легально опосередковану солідарність між чужинцями” [10].

Спробуємо розглянути проблему формування та розуміння європейської ідентичності крізь призму її визначень в нормативному дискурсі. Для цього необхідно розглянути кілька актів: Документ про європейську ідентичність, Договір про заснування ЄС та Договір про Конституцію для Європи.

Документ про європейську ідентичність

По суті, цей документ є декларацією дев'яти міністрів закордонних справ і не має жодної юридичної сили. Однак він демонструє погляди та розуміння формування європейської ідентичності політиками й представниками країн-членів. Метою його прийняття було підготувати

зовнішній світ (США та СРСР) до можливого повного об'єднання європейських країн, тому документ закладав принципи міжнародних відносин і співробітництва з майбутнім утворенням. Важливо, що майбутнє об'єднання країн в документі розглядається як доконаний факт [9]. Зокрема, на цьому наголошує Стаття 6, в якій йдеться про розуміння представниками європейських країн необхідності об'єднання в світлі глобальних подій, коли першість належить наднаціональним державам.

Розуміння неминучості об'єднання є підтвердженням тези Ю. Хабермаса про те, що представники першого покоління європейської інтеграції „...не вагаючись, говорили про проект Об'єднаних Штатів Європи, за прикладом США, сучасна дискусія відмовилася від моделі федеративної держави, уникаючи навіть вживання терміна „федеративний” [10]. Очевидно, зменшення волі до об'єднання пов'язане не тільки зі зміною поколінь, а й зі зміною в соціально-політичній ситуації на міжнародному рівні. Загроза з боку СРСР стимулювала європейські країни докладати максимум зусиль для змінення своєї оборони й економіки. Тому в документі про європейську ідентичність ще раз підкреслюється роль НАТО й США в оборонній структурі союзу.

Важливим також є розуміння географічної ідентичності Європи, закладене в документі. В Статті 4 вказується, що участь в об'єднанні можуть взяти **європейські народи**, які поділяють спільні ідеали та цінності. Оскільки наводиться перелік форм співпраці з різними країнами й частинами світу, то можна припустити, що на той час Туреччину не вважали європейською країною.

В документі також перелічено спільні європейські ідеали та цілі: суспільство для індивіда, представницька демократія, верховенство закону, соціальна справедливість для економіки, повага прав людини [9]. Водночас вперше виникає суперечність щодо розуміння європейської культурної спадщини та збереження національних культур. Вона отримала подальший розвиток в консолідованому договорі про Європейське Співтовариство та договорі про Конституцію для Європи.

Документ відіграв важливу роль в підтримці еволюційної динаміки об'єднання Європи і тим самим посилив процеси формування ідентичності. Більшість положень документа було реалізовано в наступних засадничих договорах, зокрема, щодо зовнішньої та оборонної політики.

Договір про заснування Європейської Спільноти

Для формування європейської ідентичності цей договір важливий з двох позицій: закладання основ громадянства союзу та визначення політики щодо культури. В цілому щодо цих пунктів договору було застосовано принцип „єдності в різноманітті” – принцип суперечливий, який водночас є складним механізмом, побудованим на основі компромісів та необхідності об'єднання.

Вище ми не говорили про вплив громадянства на формування ідентичності як окремого фактора, оскільки воно за своїм походженням має нормативну природу. Громадянство є нормативною категорією, яка встановлює межі поширення державного суверенітету. Оскільки населення країни складається з різних етносів та націй, то громадянство виконує функцію ідентифікації їх з владою та визнанням конкретних інститутів. Водночас тут має місце „творчий ефект” норм, коли вони стають силами формування конкретної соціальної реальності. Наявність у населення певної країни наднаціональної ідентичності формує їх зовнішньополітичну приналежність. У взаємодіях з представниками інших країн, які можуть бути спільної національності, індивід чи група вже діють як громадяни, тому в цій соціальній взаємодії вони перебувають під дією інших норм. Це вже породжує усвідомлення певних відмінностей, незважаючи на спільність інших факторів (як історії і культури). Таким чином, громадянство дає поштовх формуванню політичної ідентифікації в індивідів чи груп.

З цієї позиції, основи громадянства, закладені в договорі про створення Європейської Спільноти, не сприяють виробленню ідентифікації в жителів країн-членів з політичними інститутами ЄС. Стаття 17 визначає громадянство союзу як громадянство кожної країни-члена [4, с. 52]. Тобто, для самих жителів це громадянство є абстракцією. Ні у внутрішніх, ні в зовнішніх взаємодіях між країнами-членами ніхто не діє на підставі громадянства ЄС, а тільки на підставі громадянства власної країни. Ця норма, отже, тільки підсилює ідентифікацію з власними країнами, а не є спробою розвинути її (ідентифікацію) до загальноєвропейського рівня. Індивід чи група сприймають права, надані їм громадянством ЄС, не як прямо надані їм інститутами ЄС, а як надані їм національними інститутами через членство їх країн в ЄС. Брак прямої ідентифікації посилює залежність ЄС від діяльності національних урядів. Прикладом можуть бути референдуми щодо внесення змін до засадничих договорів, коли успіх справи залежить від успішної інформаційної діяльності національних інститутів, а не від інститутів ЄС. Отже, громадянство ЄС в даному вираженні скоріше гальмує формування громадянської ідентичності, а не сприяє йому.

Несприятливою для формування ідентичності є і Стаття 151 про культуру [4, с. 115]. Договір не дає визначення поняття спільної культурної спадщини, тому її можна розуміти як цивілізаційну та як морально-нормативну. Щодо першого, то цей підхід зазнав жорстокої критики. Якщо вважати європейською культурною спадщиною надбання мистецтва й архітектури, то воно відкидає або узагальнює надбання національних культур. Крім того, загальноєвропейську цивілізаційну спадщину можна також потрактувати як глобальну. В морально-нормативному розумінні спільна культурна спадщина має більше підстав називатися

„європейською”. Як зазначає Ю. Хабермас, важливим спільним надбанням ЄС є демократія, права людини, солідарність тощо. Ці цінності знаходять своє відображення, зокрема, в документах ЄС, тобто, вони мають спільне визнання [10].

Ще один підхід до визначення спільної культурної спадщини пропонує Р. Сміт. Вона вважає, що спільну культурну спадщину можна було б визначити через практику й цінності взаємодії соціальних груп, не прив'язаних до конкретної країни [14, с. 287]. За час існування союзу та дії чотирьох свобод сформувались транснаціональні соціальні групи, які, на думку автора, і можуть вважатися європейцями.

Договір про заснування Європейської Спільноти був перехідним етапом до „дедалі міцнішого союзу”. Однак положенням про громадянство та культуру не надали необхідної динаміки для наступної еволюції в рамках інших документів. Ці фактори формування європейської ідентичності, безперечно, найбільш дискусійні, і „творці ЄС” намагаються не порушувати віднайдений компроміс, орієнтуючись переважно на економічні фактори. Тим не менше, саме громадянство та культура стають рушійними силами політичної інтеграції.

Договір про Конституцію для Європи

Підтвердження того, що було втрачено динаміку формування європейської ідентичності в Договорі про заснування Європейської Спільноти (ДЗЄС), знаходимо в Договорі про Конституцію для Європи (ДКЄ). Зміст статей про громадянство і культуру залишився незмінним [4, с. 317, 434]. Однак важливість та наслідки прийняття ДКЄ відмінні від ДЗЄС, оскільки переводять внутрішні взаємодії на новий рівень. Відповідно, нових поштовхів мало зазнати розуміння громадянства та здійснено чіткіше визначення спільної культури.

Скептики вважають, що приймати ДКЄ недоцільно, бо „немає європейського народу” [10]. Власне, прийняття цього документа мало за мету його створення. Тому видається дивним те, що не запропоновано змін саме до положень, покликаних сприяти легітимації ідеї „дедалі міцнішого союзу” [2, с. 180 - 192]. Мотивами цього могло бути бажання конвенту, який розробляв проект Конституції, уникнути можливих дискусій щодо перетворення ЄС на державу. Втім, оскільки референдуми у Франції та в Нідерландах не підтримали ДКЄ, можна зробити висновок, що уникнути цього не вдалося.

Проблему прийняття ДКЄ можна також спробувати пояснити з позиції нормативного дискурсу. Такі його поняття, як „Конституція” і „громадянство” є категоріями держави-нації. Існування над-Конституції та над-громадянства ускладнювало розуміння функціонування майбутньої системи у простих людей. Тому, очевидно, ці поняття мали б отримати інші визначення, оскільки відповідають іншим функціям.

Наприклад, такими визначеннями могли б бути „Головний договір” і „статус жителя ЄС”. Ці визначення, на нашу думку, чіткіше ілюструють закладені в них функції. Оскільки ДКЄ великою мірою передбачав спрощення діяльності чинних інститутів та законодавчої бази ЄС, тому більш вдалою видається назва „Головний договір”, яка викликає менше асоціацій зі створенням держави. Важливим було б розмежування понять „громадянство” і „статус”, оскільки вони не заважають одне одному. З поняттям „статус” індивіди чи групи могли б чітко ідентифікувати свої права як жителів ЄС. Символічним також було б виготовлення реальних посвідчень чи інших документів, які могли б його підтвердити. Кожне пред’явлення такого документа виконувало б функцію нагадування ще одної ідентичності.

Втрата динаміки до більшого об’єднання Європи вказує на недостатнє розуміння ефекту норм у формуванні європейської громадянської ідентичності. Процес формування ЄС є, безперечно, нормативним за своєю природою, тому саме нормативний дискурс аргументує та дає поштовх до подальшої інтеграції. Громадянська ідентичність є важливим і необхідним елементом зростання потужності європейських інститутів, тому її формування є пріоритетним. Хоча штучність і цілеспрямованість цього процесу є питанням дискусійним, однак завдяки нормам формування ідентичності можна спрямовувати в необхідне русло.

Варто зазначити, що й самі норми потребують тривалої дискусії та комунікації. У випадку ЄС, норми часто служать компромісами, інкорпоруючи політичні інтереси, що значно зменшує їх вплив. Тому, в цілому, процес формування ідентичності, а, відповідно, й „дедалі міцнішого союзу” необхідно будувати так, щоби дискусії стосовно кожної наступної норми відбувались крізь призму попередніх. Це називається динамікою норм. Для ЄС важливо не втратити цієї динаміки.

Література:

1. **Гнатенко П. И., Павленко В. Н.** Идентичность: философский и психологический анализ. – К., 1999. – 463 с.
2. **Дейнен Демонд.** Дедалі міцніший Союз. Курс європейської інтеграції. – К.: Видавничий дім „К.І.С.”, 2006. – 692 с.
3. **Коннертон Пол.** Як суспільства пам’ятають. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 180 с.
4. Конституційні акти Європейського Союзу. Частина I. – К.: Юстініан, 2006. – 511 с.
5. **Радбрух Густав.** Философия права. – М.: „Международные отношения”, 2004. – 238 с.
6. **Филипс Л., Йоргенсен М. В.** Дискурс-анализ. Теория и метод. – Х.:

Гуманитарний центр, 2004. – 334 с.

7. **Barret M., Lyon E.** and others. Intragroup Homogeneity in the Development of National Identity: A cross National Study // Poster presented at the 8th EU Conference on Developmental Psychology, Rennes, France, 3rd - 8th September 1997.

8. **De Leeuw L., Noel M.** The origins of European Identity. – Brussels: European University Press, 1993.

9. Document on European identity. – http://aei.pitt.edu/4545/01/epc_identity_doc.pdf

10. **Habermas Jurgen.** Why Europe needs a Constitution. – www.newleftreview.net/NLR24501.shtml

11. **Miller D.** On Nationality. – Oxford: Oxford University Press, 1995.

12. **Boekle H., Ritteberger V., Wagner W.** Norms and foreign policy: constructivist foreign policy theory – <http://www.uni-tuebingen.de/uni/spi/ab2menu.htm>

13. Reflections on European identity // Edited by Jansen Thomas. – EC. Working Paper, 1999.

14. **Smith Rachel.** Culture, Identity and European Integration. // Culture and European Union Law. Ed. By Rachel Smith. – Oxford.: Oxford University Press, 2004. – 414 p.

15. **Wendt Alexander.** Social Theory of International Politics. – Cambridge: Cambridge University Press. 1999. – 429 p.